

הנחת תפילין של רש"י ושל ר"ת

שמואל נפתלי יששכר בקוש

המאמר הוא סיכום חלקי של הסוגיה, והרוצה להרחיב את ידיעתו בה ישמש לו המאמר לעזר. בסוגיה זו יש להתייחס לנקודות אחדות:

- מחלוקת הראשונים בסדר הפרשיות
- שני הזוגות יחד / בזה אחר זה
- אחד מהם אמת / שניהם אמת
- בל תוסיף
- יוהרא

המקור למחלוקת

לגבי מקור סדר ארבע פרשיות שבתפילין מצאנו בגמ' מסכת מנחות (ד:):

תנו רבנן, כיצד סדרן? 'קדש לי' ויהיה כי יביאך' מימין, 'שמע' ויהיה אם שמוע' משמאל, והתניא איפכא (היינו 'קדש לי' ויהיה כי יביאך' משמאל, 'שמע' ויהיה אם שמוע' מימין)! אמר אביי: לא קשיא: כאן (מה ששנינו 'קדש לי' ויהיה כי יביאך' מימין) מימינו של קורא, כאן (מה ששנינו 'שמע' ויהיה אם שמוע' מימין) מימינו של מניח, והקורא (כלומר הנמצא מול המניח) קורא בסדרן.

רש"י מפרש ש'הקורא קורא בסדרן' היינו כסדר כתיבתם בתורה היינו: 'קדש', ויהיה כי יביאך', 'שמע', ויהיה אם שמוע'.

הקשה ר"ת בתוס' שם (ד"ה והקורא קורא בסדרן): א"כ מדוע הברייטא חילקה: 'קדש' ויהיה כי יביאך' מימין, 'שמע' ויהיה אם שמוע' משמאל? היה לה לכתוב 'קדש' מימין והשאר משמאל (כדאיתא בנר מערבי שבמנורה, מנחות צח:)! לכן מפרש ר"ת ש'קדש לי' ויהיה כי יביאך' מימין לשמאל, 'שמע' ויהיה אם שמוע' משמאל לימין.

במכילתא (סוף פרשת בא) מובן כרש"י, ובשם ירושלמי קדשים¹ הובא כר"ת.

כרש"י פסקו: רמב"ם (הל' תפילין פ"ג ה"ה), רמב"ן (ש"ת המיוחסות לרמב"ן, סי' רלד), רשב"א (בתשובה ח"א תרלט) ועוד.

כר"ת פסקו: ר"ח (מובא בתוס' שם), רב שרירא גאון (מובא ברא"ש), התרומות (סי' רו, בשם תשובות הגאונים) ועוד.

ומשום שזו מחלוקת קדומה עוד מימי הגאונים, חששו כמה מהראשונים ואמרו שצריך להניח שתיהן יחד, ביניהם הרא"ש, הסמ"ג, הטור, התרומה ועוד.

נביא כאן את לשון הרא"ש (במסכת מנחות הל' תפילין סי' ה): "ולפי שנחלקו בדבר זה גאוני עולם, ותפילין של אלו פסולין לאלו, ואמרו חכמים מקום יש בראש להניח שם ב' תפילין, וכן בזרוע, ירא שמים יצא ידי שניהם, ויעשה שני זוגי תפילין, ויניח שניהם".

וקשה, דלכאורה העניין הוא ספק של תורה, שהרי תפילין דרש"י פסולין לר"ת וכן להיפך, וקיימא לן ספיקא דאורייתא לחומרא, אם כן מדוע כתב שרק ירא שמים יניח שניהם?

מדברי השו"ע (סימן לד סעיף ב): "ומנהג העולם כרש"י והרמב"ם", מוכח שעם ישראל קיבלו עליהם את דעת רש"י כעיקר, ואם כך המנהג - ממילא אין זה בגדר ספק, ולכן המחמיר - הרי זה מנהג של יראי שמים².

יש לציין, שהגר"א (תוספת מעשה רב, יח) אינו מסכים עם הדעה שיניח שני זוגות, משום שאם באנו לצאת ידי חובה נצטרך להניח 64 זוגות, שהרי יש מחלוקת נוספות, חוץ ממחלוקת רש"י ור"ת - יש גם את שיטת ה'שימושא רבא' והראב"ד, ויש מחלוקת האם הפרשיות עומדות בתוך הבית או שוכבות, ועוד מחלוקות. לכן, כיוון שעם ישראל קיבל כעיקר את דעת רש"י - יניח רק את של רש"י³.

1 כידוע, לצערנו אין בידינו ירושלמי על קדשים, אבל כך העיד בגדלו הראב"ד בפירוש המיוחס לו לספר יצירה, וכך כתוב בתיקוני זהר (דף ט.): "ובגין דא אוקמוה מארי דתלמודא ירושלמי הוויות באמצע".

2 אמנם אין זה מוכרח, שהרי השו"ע חי שנים רבות לאחר הרא"ש, ואין מחייב שהמנהג בימי הרא"ש היה כמנהג בימי השו"ע.

3 מלבד הטענה הנ"ל, יש לגר"א עוד ראיות נגד דעת ר"ת, ואמר שכשיגיע לעזה"ב יקשה על ר"ת, עיין שם באורך.

שני הזוגות יחד / בזה אחר זה?

אחר הדברים האלה צריך לדון האם עדיף להניחם יחד או בזה אחר זה.

השו"ע והאר"י באופן מעשי אינם חולקים שצריך שנייה את שני הזוגות יחד, רק בעניין הכוונה חולקים, כמו שנבאר בהמשך. אלא שהשו"ע מוסיף שאם אי אפשר לעשות את התפילין קטנות, או אם אין מקום בראשו מפני גודלן של התפילין או שאינו יודע לכוון למקום הנחתן - יניח זוג אחד אחר השני.

משום הדברים הנ"ל כתב הגר"ע יוסף בשו"ת 'יביע אומר' (חלק א סי' ג), שכיוון שהתפילין שלנו היום גדולות, ממילא כל המניחים היום את שתיהן יחד - אינם מניחים תפילין כראוי, שהרי הן יוצאות ממקום הנחתן, ולכן צריך להניחן בזו אחר זו. וכשראה את התשובה הזאת ר' אפרים הכהן (זקן המקובלים בזמנו, תלמידו המובהק של הב"ח) מיד הפסיק להניחן יחד (עיין ביביע אומר חלק ג סימן ג), וגם הרב בן ציון אבא שאול כשהיה מתפלל עם הגר"ע יוסף היה מניחן בזה אחר זה (מפני כבודו, אך לדידיה לא סבירא ליה, שהרי פוסק להניחן יחד, עיין אור לציון (שו"ת, חלק ב סי' ח)).

כל זה היה לפני הרבה שנים, שהרי שו"ת יביע אומר חלק א יצא בשנת תשי"ד, והיום יש באפשרותנו לעשות בתים קטנים כשרים ומהודרים מאוד, ובימינו אף הגר"ע יוסף יודה, וכך שמעתי מפי בנו הרב יעקב יוסף שכך אביו סבור. אמנם הוא עצמו אינו נוהג כך, משום שאם יראו אותו המון העם יעשו כמותו, ונמצאו העם נכשלים, שלא כולם יודעים לדייק בהנחת התפילין כל כך, וגם לא כל הסופרים יודעים לכתוב יפה בגודל קטן כזה. כך גם מוכח מלשונו ב'יביע אומר' (חלק א סי' ג): "והנה כשאפשר לכוין המקום ולהניחן ביחד, וכגון שהתפילין קטנים - ודאי דמניחן בבת אחת".

מלבד זאת, כיום הגודל הרגיל של התפילין גדול יחסית ויש איתו בעיה, ועובדה היא שאנשים רבים אינם מניחים אותן נכון, והן זזות ממקומן, גם ביד למטה לכיוון המרפק, וגם בראש לכיוון המצח. אבל אדם שמניח שתיים קטנות מקפיד יותר בכיוון הנחתן, שיוודע שיש חשש שייפלו ממקומן.

ה'משנה ברורה' פוסק (סי' לד ס"ק טו) על פי ה'פרי מגדים' שעדיף טפי להניחן בזה אחר זה ולא ביחד, משום איסור 'בל תוסיף', ע"ש באורך, וכן שמעתי שפוסק הגר"ד ליאור.

שניהם אמת / רק אחד מהם

השו"ע (לד, ב) אומר שכשמניח שני הזוגות, יכוון לצאת ידי חובה באותן שהן אליבא דאמת והשאר כרצועות בעלמא. ברור מהלשון הזאת שהשו"ע סבר שיש מחלוקת בדבר, והאמת כדעת אחד מהם.

בשו"ת מן השמים (סימן ג)⁴ שאל כמו מי פוסקים, כרש"י או כר"ת, וקיבל: כמחלוקת למטה כך מחלוקת למעלה: הקב"ה סובר כר"ת, ופמליא של מעלה סוברים כרש"י⁵.

האר"ז⁶ (שער הכוונות דף יא.) הוכיח ע"פ הסוד שדברי שניהם אמת, שתפילין דרש"י הם מבחינת 'מוחין דאימא', ותפילין דר"ת הם מבחינת 'מוחין דאבא', ולכן לא יכוון לצאת ידי חובה באותן שהן אליבא דאמת והשאר רצועות בעלמא כשו"ע, אלא יכוון ששתיהן אמת ובשתיהן יוצא יד"ח (הלשון בשער הכוונות: "שלא כדברי החושבים שסברא אחת היא האמת והאחרת בטילה, חלילה מלהאמין דבר זה").

וכפי המחלוקת כאן יש מחלוקת בין אחרוני דורנו. מובן שהדבר תלוי בשיטת הפסיקה, כשיש מחלוקת בין האר"י לשו"ע כיצד נוהגים?

הגר"ע יוסף סובר שקבלת הוראות מרן חזקה יותר מדברי האר"י (חוץ מעניני ברכות ותפילה), ולכן יכוון באותן שהן אמת, והשאר כרצועות בעלמא.

לעומתו, הגר"מ אליהו [וצ"ל] פוסק (בעקבות שיטת פסיקתו של בעל ה"בן איש חי") שיכוון כמו האר"י, כי כל מקום שהשו"ע ידע מה שהאר"י אמר - פסק כמותו, וכאן כנראה לא ראה את דברי האר"י.

שאלתי בעניין זה את הרב יעקב יוסף, ואמר לי דרך שייתכן שתעשה שלום בין הצדדים - שיכוון תנאי כפול: "אם שניהם אמת הרי אני מניח שניהם, ואם הלכה כשו"ע אני מכוון לצאת ידי חובה באותם שהם אמת".

4 בעל המחבר הוא רבנו יעקב ממרויש מבעלי התוספות, היה שואל שאלות חלום כשהיה מגיע לשאלות כשלא מצא תשובות לשאלותיו.

5 מצינו כעין זה הדבר במס' בבא מציעא (פג.) מחלוקת בין הקב"ה למתיבתא דרקייעא, ואע"פ שרבה בר נחמני פסק כהקב"ה, בכל זאת פסק הרמב"ם כמתיבתא דרקייעא ולא כהקב"ה.

6 התנאי הנ"ל מוזכר בספר 'אור לציון' לחכם בן ציון אבא שאול וצ"ל. אך נלע"ד ששיטה זו מתאימה רק לדברי הגר"ע יוסף שליט"א, אך לדברי הגר"מ אליהו [וצ"ל] - אם השו"ע היה רואה את האר"י לא היה כותב מה שכתב שיכוון לצאת רק באחד מהם, אלא כאר"ז.

'בל תוסיף'

צריך להבין למה כל כך חשוב ומשנה לכוון שאחד מהם אמת או שניהם אמת, ונראה שזה משום איסור 'בל תוסיף'.

השו"ע שפסק שיכוון שבאחד מהם יוצא ידי חובה לא מסתבך כלל באיסור זה, שהרי לא בא להוסיף על המצווה, שמתכוון שרק אחד מהם לשם מצווה, ולא חושב ששניהם אמת.

ע"פ דברי האר"י - שאמר לכוון ששניהם אמת ותרווייהו איצטריכו - תהיה לנו קושיא: הרי עובר על איסור 'בל תוסיף', שהרי מתכוון ששניהם אמת ומוסיף על המצווה!

ואפשר לתרץ עניין זה, שכוונתו באומרו שניהם אמת - ששניהם ניתנו מסיני, ומימות משה רבנו ע"ה הניחו שני זוגות. וכך כתב הב"ח (שנה א פרשת וירא וירא כא).

אלא שדבר זה לכאורה איננו מובן, אם מימות מרע"ה כולם הניחו שני זוגות, איך פתאום צצה מחלוקת כוזה? הרי כל מי שילך לבית הכנסת יראה שכולם מניחים שניים, וממילא מה המקום לספק?

אפשר לתרץ באופנים אחדים:

א. כולם הניחו שני זוגות עד שהיה שמד, שאסרה המלכות לעשות מצוות (בפרט בדברים שהם 'אות', כגון: שבת, מילה ותפילין), ורק החכמים הניחו בצינעה, כמוכח ממעשה בלישע בעל כנפיים (שבת קל). ומצינו גם בגמ' שעמי הארץ לא הניחו תפילין (כרכות מז:), ולכן המסורת נעלמה, ומצאו שיש שני זוגות ושאלו איזה מהם העיקר.

ב. בזהר חדש (דף יא:): כותב וז"ל: "ובגין דלא בקיאינן אלין דדרא בתראה, שוין תריין זוגין דתפילין מספק, דלא ידעין ברזא דא דתרווייהו איצטריכו"⁸. כלומר, ראו שיש שני זוגות, וחשבו שזה משום ספק, ולכן באו וחקקו איזה מהם עיקר להלכה ולמעשה, אבל האמת שלא קראו את המציאות נכון, שזה שהניחו שניהם יחד - משום ששניהם אמת⁹ (כך גם שיטת הזהר בעניין תרועה בתקיעות של ר"ה, שלא

7 "תנו רבנן: איזהו עם הארץ? וכו' רבי יהושע אומר: כל שאינו מניח תפילין".

8 יש גרסאות אחדות בקטע הזה בזהר. עיין להחיד"א בשו"ת חיים שאל (חלק א סי' א), שמכריח בגרסה זו, ולא בגרסה העוצרת במלים "שוין תריין זוגין דתפילין מספק".

9 לפני כמה שנים מצאו במערות בר כוכבא תפילין דרש"י ור"ת מימות תלמידי ר"ע, והרי ר"ע היה דורות מעטים אחר הזוגות, שביניהם התחילו המחלוקות בעם ישראל, ולא מצאנו שהיתה מחלוקת בזמן של ר"ע

מספק יש שברים-תרועה, אלא תרווייהו איצטריכו).

יוהרא בתפילין

השו"ע כתב (סי' לד סעיף ג): ולא יעשה כן אלא מי שמפורסם בחסידות. כתב החיד"א (שו"ת 'חיים שאל' ח"א סי' א), והעתיקו בעל 'כף החיים' (סופר) בספרו 'קול יעקב' על הלכות סת"ם (סימן לד ס"ק ד), שהיום לא שייך בדבר זה יוהרא, משום שבזמננו התפשט המנהג להניח שניהם, שראינו כמה בעלי מקרא ובעלי משנה ואפילו בעלי בתים שמניחים תפילין דר"ת, ובוודאי שאין זה יוהרא. אם החיד"א בזמנו אמר שהתפשט מנהג הנחת תפילין דר"ת, כל שכן בימינו, שעוד יותר התפשט המנהג - ודאי שאין בזה יוהרא. ושמעתי שהגר"ע יוסף העביר שיעור באיזה מקום ואמר שם: "מי שלא מניח תפילין דר"ת הרי הוא קרקפתא דלא מנח תפילין... לדעת ר"ת", ולמחרת באותו מקום הזמינו כ- 60 זוגות תפילין דר"ת. ובאמת גם לבעלי בתים פוסק שיניחו תפילין דר"ת, ועיין בשו"ת מאמר מרדכי א (לגר"מ אליהו) במאמר פסיקה לפי הקבלה בימינו, שמביא שם את השל"ה, שככל שקרובים לגאולה מתגלים הנהגות ע"פ הקבלה ומשייכים אותם עד למעשה. וגם בספר 'קול התור' כתוב שבעקבתא דמשיחא מתגלים רזי תורה, וזה בחינת משיח בן יוסף.

בשולי המאמר נחתום בדעתו של רה"י שסובר שיש להניח תפילין דר"ת, ויש עדיפות להניחם יחד, וכן הורה לאחד התלמידים ששאלו בסיום השמינית האם יכול להניח תפילין דר"ת, ואמר לו שכן.

והשי"ת יזכנו שתתפשט התורה בכל חלקיה (פרד"ס) בכל עם ישראל "ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים" ונזכה לגאולה שלימה במהרה בימינו אמן.

בעניין סדר הפרשיות, ואם היתה מחלוקת בנושא חמור זה - שהרי מדובר בדאורייתא - היינו יודעים. וע"פ הזהר הג"ל הדברים מובנים.